

ЙОРДАНКА МАРИНОВА

(Велико Търново)

ЗА НЯКОИ ОСОБЕНОСТИ НА ПРЕДЛОЗИТЕ В БЪЛГАРСКАТА КНИЖОВНО-РАЗГОВОРНА РЕЧ

Изследването на българската книжовно-разговорна реч (БКРР) на морфологично равнище представлява особен интерес. Авторите на "Русская разговорная речь. Фонетика. Морфология. Лексика. Жест.", М., 1983 твърдят, че "Основното различие между разговорната реч (РР) и кодифицирания литературен език (КЛЕ) в сферата на морфологията се състои не в специфичния набор от единици (макар че в РР има някои форми, несвойствени на КЛЕ и обратно). Морфологията на РР се отличава по-ярко със специфичните функции на редица граматически единици, а също със специфичните количествени съотношения на граматическите класове думи и словоформи"¹. Интересно е да се проверят последните две положения върху материал от БКРР. Устната форма, чрез която се осъществява РР, оказва определено влияние върху разпределението на думите по лексико-граматически разреди (класове). Ние започнахме нашите наблюдения преди всичко върху т. н. непълнозначна лексика, към която се отнасят традиционно

отделяните класове служебни думи – частици, предлози и съюзи. Все още не разполагаме с пълни статистически данни и за трите посочени класове, но поне за частиците, предлози, на публикувано вече наше изследване², със сигурност можем да повторим изказаното и от други автори становище³, високата им честота на употреба е една от най-характерни морфологични особености на БКРР. В приведената обаче Цв. Николова таблица с данни за процентното разпределение на думите по части на речта това твърдение не се аргументира дори процентното съдържание на предлозите е малко по-голямо (7, 97% предлози срещу 7, 49% частици). В анализите раните от нас записи на жива реч от картотеката на комплексната група към Катедрата по съвременен български език на 1000 словоупотреби се падат от 108 до 140 частици или 12, 3%.

Предмет на това изследване са предлозите в БКРР, като целта е да се очертаят някои закономерности както в количеството на използваните думи от този лексико-граматичен клас, така и във функционирането им в сравнение с други стилове (главно научния и художествения) и с други славянски езици (предимно с руски).

На пръв поглед като че ли в системата на предлози в БКРР няма нищо особено. Създава се най-общо впечатление за повтаряне на предлози от другите стилове. По морфологично строеж и произход те са предимно прости (първични), по-рядко – сложни (производни). Т. нар. съставни предлози (предлози-изрази) не се използват в РР. С помощта на предлозите в РР изразяват същите смислово-синтактични отношения: обектни, локални, темпорални, количествени, атрибутивни. Изследвача обаче не може да останат незабелязани някои специфични особености на предлозите в РР, на които ще спрем вниманието си.

1. По честота на употреба предлозите в РР заемат последно място сред другите стилове (художествения и научния). На 1000 словоупотреби се падат от 68 до 97 предлози.

срещу 131 в художествения и 160 в научния стил. Процентно това съотношение е следното: 8, 52% в РР срещу 13, 7% в художествения и 16% в научния стил.

Наблюденията ни сочат, че в живата реч редовно се изпускат предлози. Напр.: Ти //през/ лятото няма ли да ходиш някъде?⁴; По радиото казаха/, че Панайот Панайотов е завършил /през/ май месец/ сега/Консерваторията//; Бе /в/ Плевен е хубаво//; Да/ нов клас/ защото /по/ тая специалност приемат повече отличници//; Това сборна оценка /от/ девети и /от/ десети клас по предметите//.

Относително по-малка честота на употреба на предлозите отбелязват и изследвачите на руската разговорна реч. Е. А. Ключкова свързва това явление с устната форма на разговорната реч, а причината за него руската авторка търси в намаления брой съществителни имена, елиминирани по различни причини – поради контекстова или конситуационна яснота, поради семантична контракция⁵. Някои изследвачи прибавят към тая причина и други – непълна реализация на валентността на думите, преобладаването на аглутинацията (прилепването) като тип връзка⁶.

Честото изпускане на предлози в българската разговорна реч, което може да се илюстрира с доста примери, не може да се обясни с намаляване броя на съществителните имена, макар че такава зависимост между думите от двата лексико-граматически разреда е доста логична. Първите статистически изследвания също не сочат данни за ограничаване количеството на съществителните имена (в Честотния речник на българската разговорна реч те се нареждат на трето място след глаголите и местоименията). Случаи, когато предлогът е изпуснат заедно със съществителното, чийто смисловосинтактични отношения изразява, се срещат и в БКРР. Напр. 1. Тя история ли е? /вм. студентка по история ли е?/; 2. Да/ история//. Тези случаи обаче не са типични. Не са типични за БКРР и случаите на изпускане на предлози поради непълна реализация на валентността на останалите думи, макар че

също не са изключени. Напр. Избери секретарката /вм. номер
на телефона на секретарката// Ходихме на Емил Димитров
вм. Ходихме на концерта на Емил Димитров//; Е/ не знам//
е излязла още в майчинство /вм. в отпуск по майчинство//

В болшинството от регистрираните от нас случаи
изпускане на предлози в БКРР не може да се говори
нереализирана валентност. Отношенията между думите
словосъчетанията и изреченията се изразяват по-скоро
помощта на интонацията и обичайното им разполагане
структурата, т. е. чрез словореда. Значение има и семантика
на свързващите се единици. Не всеки предлог може да б
изпуснат. Изпускат се предлози с голяма честота на употре
за изразяване на определен тип отношения. Напр. много че
се изпуска предлогът през, когато изразява темпорал
отношения. Примери: Ние сега ще я подадеме// Есента
През есента//; Ако искаш септември месец да отидеш /вм. п
септември//. Също предлогът в с темпорално значение: Аб
мога да изляза отпусका/вм. в отпусका//; ... Ако го пус
командировка от Враца /вм. в командировка// и др.

По наше мнение тук се проявява действието на закон
икономия на изразните средства. Вербално неизразени мо
да останат много елементи на изказването при общност
аперцепционната база, разбираана като наличие на об
предварителни сведения за отношенията между предмет
на общ житейски опит у събеседниците. Още по-естествен
разговорната реч е изпускането на предлози, когато те
налице в предходни реплики на диалога. Напр. За колко вр
сме в Тетевен? – /За/ два часа сигурно//

2. По-малката честота на употреба на предлозите в Б
е свързана и с известно еднообразие в употребата им. Г
непринуденото общуване говорещите обикновено са лиш
от възможността за търсене на най-подходящото изра
средство, както и за обработка на фразата, затова се изпол
най-привичните средства. Това им спестява време и уси
при предаване на информацията. В процеса на функциони

ого често един предлог може да замести друг. Напр. 1. Имаш цигари? 2. Имам// Тука някъде из /вм. в/ джоба// В разговорната реч значително е разширил значението си за раз на пространствени отношения предлогът на. За това свидетелстват примери като следните: Кога ще отидеш на Африка?; Мариела е заминала на Чехия //; Той/ Гошо/ беше с лата долу/ и изчезнал// На пиленцата//.

Записите не са лишени и от случаи на употреба на предлога в за изразяване на близост при имена за лица, макар тази употреба се смята за неправилна и некнижовна. Напр. Дюча в тебе ли е?; Та заради това ме извика// Покани ме/ просто да отида във тях//; 2. Хайде/ Здравко/ какво ще мелиш? В Пецо ще го смеля//

Възможността на едни предлози да поемат функцията на други предлози е свързана с развитието на допълнителни оттенъци в значението им. В РР общоупотребимите предлози способни да поемат повече функции в сравнение с функциите в други стилове. Това се осъществява чрез разширяване на семантичната им съчетаемост. Напр. с предлога на в БКРР се образуват много повече предложни конструкции, отколкото в научния стил. В това допълнително функционално натоварване на предлозите за изразяване на нови отношения РР има своя специфика. Обикновено в КЛЕ обогатяването и разнообразяването на системата от отношения, изразявани от един предлог, става за сметка на разтоварването му от конкретни значения и заменянето им с нови значения за по-абстрактни отношения между предметите и явленията като причина, цел, възка, начин и др. В РР предлозите определено пазят по-добре първоначалните си пространствени значения и в повечето случаи са изразители на по-конкретни отношения. Това се отнася и за изконните предлози като в, на, от, по, до, за които се смята, че са се лишили напълно от собствено лексикално значение и "сега са способни да изразяват само най-абстрактни отношения"⁷. Нямаме възможност да приведем точни статистически данни, но наблюденията ни определено сочат,

че в семантичното съдържание на предлозите в БК преобладава конкретното над абстрактното.

3. С тази семантична особеност на предлозите в БК според нас може да се обясни и едно друго явление, описано много добре от руската авторка Е. А. Земска⁸, което не е чуждо и на българския език. Много абстрактни предлози се свързват с имена с конкретна семантика, което от някои автори се отчита като нарушение в семантичната съчетаемост на думи. По-обичайно за книжовния език е съчетаването на предлози, изразяващи абстрактни отношения, като причина, цел, начин и др. с имена с "пропозитивна семантика", които семантично разкриват определена ситуация, а синтактически се разгръщат в изречения. Напр. "Аз не се занимавах **поради болест** = Аз не се занимавах **поради** това, че бях болен" (Примерът е на К. А. Апресян)⁹. Според Д. Н. Шмелев могат да се разграничат два вида такива конструкции в зависимост от това, дали говорещият, назовавайки един или друг предмет, има предвид неговата типична функция или няма предвид тази функция. Напр. Аз се събудих **от будилника** (т. е. защото от будилникът). Пояснението е излишно, тъй като основната функция на будилника е да буди. Но в случая Аз се събудих **от одеялото** пояснение се изисква (одеялото е паднало на спящият е замръзнал или нещо друго). По-типични за РР са конструкции от втория тип. Напр. Не дойдох **заради мисли**. Употребата на подобни конструкции в РР не се нуждае от пояснения, тъй като семантичната недостатъчност неутрализира от контекстуацията и общата осведоменост на участниците в комуникативния акт.

4. Интерес представляват и абстрактните значения на предлозите в БКРР, макар и с по-малък относителен дял от функционално отношение. С абстрактните си значения предлозите често образуват конструкции, които притежават известна образност. Тези конструкции обикновено са лексически ограничени, понякога дори фразеологически свързани. Напр. с предлога **по** се формират конструкции като хо

(лов, гъби, сборове, кина, ресторанти и др.) Примери с други предлози: 2. ... ама тя започна направо с мерак/ така малко за отмора//; Тя на 50% ли е?; Направо кошмарна история/ да им ходя по къщите да ги агитирам//; Митко Чуков съдия беше/ обаче той на години//; ... и спират отгоре на всичкото//; 1. Виж докъде бръкна/ още малко и... 2. До кокал! ; Със триста зора ги събрах колкото да ги пратя в Сливен петнайсе деца//; 2. Играят карти и приказват как работили през деня/ кой кво казал/ кой кво направил.../ 1. И се напият като мотики// Поради своята образност тези конструкции притежават и стилистична значимост.

5. Като типично разговорна, но не много честа, може да се счита употребата на предлози като самостоятелни отговорни реплики в диалога. Напр. 2. Вий сте любимата група на Георгиев. А-а/ по сесиите нашата група/ трябва да ти кажа/ че съвсем не е /неразбр./ след вашата група е на първо място винаги// 5. Е-е/ ама след! Необходими условия за тази употреба на предлозите е наличието на подходяща ситуация, диалогичност на речта, които са присъщи на РР. В основата ѝ стои елиптичността. Функцията на самостоятелни реплики могат да поемат предлози, които имат информативна значимост в комуникативния акт. Затова, повтаряйки се в отговорната реплика, те добиват собствено ударение и се изговарят с по-голяма сила.

6. Противоположна на тенденцията за засилване актуализаторската роля на предлозите е тенденцията за употреба на предлози в РР за запълване на паузи, осигуряващи на говорещия резерв от време за обмисляне и изричане на следващите думи. Напр. 2. Там се вземат такси за-а ... за такова/ за-а/ какво беше?. 1. Ами аз дори тука им казвам накрая: Интересно... // 2. ... За стол/ за всичко// Тази функция на предлозите е резултат от празноти в мисловната дейност и е тясно свързана с проектирането на изречението като цялостна структура. Предлогът обикновено се свързва с някаква дума с по-неопределена и абстрактна семантика (в

случая местоименията **такова, какво**), а след като необходимата лексикална единица е намерена, той се съединява с нея. Но предлогът в някои случаи може да не се опира на такава дума. Тогава паузите са сравнително дълги и след тях предлогът може да се съедини с търсената подходяща дума, може и да се измени, ако изречението не е вярно проектирано. Възможно е в такива случаи предлогът да се повтори. Например: Сега трябва да се съсредоточа в играта/ защото Грета може да ме поразии// и спринт отгоре на всичкото// Обаче не се знае и аз ще си ги намалявам до до до минимум// Заповядай//; Вашето къде участва? (читалище – б. м. – Й. М.)¹. Ний във всички ний се в групата без материална база//.

Въз основа на извършените наблюдения и анализи могат да се направят следните изводи:

1. Системата на предлозите в БКРР е близка до тази в ККЕ. За специфично разговорни предлози не може да се говори. Но по морфологичен строеж и произход предлозите в РР са предимно прости (първични), по-рядко сложни (производни). Т. нар. съставни предлози (предложни съчетания) почти не се употребяват.

2. Повече специфични особености на предлозите се проявяват при функционирането им в устната реч:

2. 1. По честота на употреба предлозите в РР заемат последно място сред другите стилове (художествения, научния). Наблюденията ни сочат, че в живата устна реч редовно се изпускат предлози. Това явление, характерно и за руската разговорна реч, на българска почва не може да се обясни само с намаляване броя на съществителните имена с непълна реализация на валентността на останалите думи. Такива случаи има и в БКРР, но те не са типични. Болшинството от регистрираните от нас случаи на изпускане на предлози отношенията между думите в изреченията словосъчетанията се изразяват по-скоро с интонацията на словореда. Значение има и семантиката на свързващите единици. Изпускат се главно предлози с голяма честота на употреба за изразяване на определен тип отношения.

2. 2. По-малката честота на употреба на предлозите в БКРР е свързана и с известно еднообразие. При непринудено общуване говорещите се ползват от най-привичните средства, което им спестява време и усилия при предаване на информацията. Затова много често един предлог може да замести друг, което е свързано с развитието на допълнителни оттенъци в значението му. В това допълнително функционално натоварване на предлозите за изразяване на нови отношения в РР има специфика. В РР предлозите пазят по-добре първоначалните си пространствени значения и в повечето случаи остават изразители на по-конкретни отношения.

2. 3. С тази особеност на предлозите в БКРР може да се обясни и друго явление – съчетаването на предлози, изразяващи абстрактни отношения като причина, цел, начин и др. с имена с конкретна семантика. Употребата на такива конструкции в РР не се нуждае от пояснение, тъй като семантичната им недостатъчност се неутрализира от контекстуацията и общата осведоменост на участниците в комуникативния акт.

2. 4. Интерес представят и абстрактните значения на предлозите в БКРР, макар и с по-малък относителен дял във функционално отношение. С абстрактните си значения предлозите често образуват лексически ограничени, понякога дори фразеологически свързани конструкции, които притежават известна образност и стилистична значимост.

2. 5. Като типично разговорна, но не много честа може да се счита употребата на предлози като самостоятелни разговорни реплики. Тази функция могат да поемат предлози, които имат информативна значимост в комуникативния акт.

2. 6. Противоположна на употребата на предлози като самостоятелни реплики, когато се засилва актуализаторската им роля, е употребата им в РР за запълване на паузи, резултат от празноти в мисловната дейност и осигуряващи на говорещия резерв от време за обмисляне и изричане на следващите думи.

БЕЛЕЖКИ

¹ Цит. труд, с. 80.

² Маринова, Й. Непълнозначна лексика в българската книжовна разговорна реч (За някои особености на частиците). – В: Сб. Проблеми българската разговорна реч. В. Търново, 1991, с. 87-97.

³ Вж. Николова, Цв. Честотен речник на българската разговорна реч. С., 1987, с. 24.

⁴ В скоби отбелязваме изпуснатия предлог.

⁵ Клочкова, Е. А. О влиянии формы разговорной речи на разделение классов слов. – В: Русская разговорная речь, Изд. Саратовского университета, 1970, с. 127-128.

⁶ Прокуровская, Н. А. Незнаменательная лексика. – В: Разговорная речь в системе функциональных стилей современного русского языка. Лексика. Изд. Саратовского университета, 1983, с. 157-187.

⁷ Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2, Морфология, С., 1983, с. 415.

⁸ Земская, Е. А. Особенности русской разговорной речи в структуре коммуникативного акта. – В: Сб. Славянское языкознание, VIII Международный съезд славистов, Доклады советской делегации, М., 1978, с. 1220. Т. 6.

⁹ Апресян, Ю. Д. Синтаксис и семантика в синтаксическом описании. – В: Сб. Единицы разных уровней грамматического строя и их взаимодействие, М., 1969, с. 305.